

2) Auguste Comte

a) Inleiding

Zoals wij bij Søren Kierkegaard spreken van de grondlegger van het existentialisme, zo is een andere naam uit de 19^e eeuw uitdrukkelijk verbonden met het begrip van het **'positivisme'** en de wetenschap van de **'sociologie'**: Auguste Comte. Terwijl het eerste begrip in ons huidige verstaan gemakkelijk tot misverstanden kan leiden, heeft het tweede begrip een vaste positie in de erkende wetenschappen gekregen, die de tussenmenselijke betrekkingen op tal van onderzoeksterreinen gaat bestuderen. Bovendien behoeft het verband van deze twee begrippen, dat op het eerste gezicht niet zo inzichtelijk is, een duidelijke toelichting. Toch kijken wij ook bij deze Franse filosoof allereerst naar zijn leven en de omstandigheden die het geflankeerd hebben.

b) Kernpunten uit het leven van Auguste Comte

- geboren op 19 januari 1798 in Montpellier; studies aan elite-instituut École polytechnique in Parijs; vanwege studentenopstand sloot het college in 1816; na heropening kwam Comte echter niet terug;
- trok naar Parijs als privéleraar; door autodidactische studies verwierf hij een grote algemene vorming (wiskunde, geschiedenis, filosofie);
- als vriend en secretaris van de bekende graaf Claude-Henri Comte de Saint-Simon publiceerde Comte zijn eerste artikelen in diens tijdschrift; een leerstoel kreeg hij echter nooit. Zijn hoofdwerk in zes banden 'Cours de philosophie positive' ontstond in de jaren 1826-1842, gebaseerd op colleges als privéleraar.
- Voor een groter publiek publiceerde hij in 1844 en 1844 twee 'redevoeringen' ('Discours sur l'Esprit Positif'), die de ideeën van het positivisme verder verspreidden;
- Na de dood van Clotilde de Vaux met wie hij een relatie had, zag Comte zich als de stichter van een nieuwe 'religie van de menselijkheid'; als strikte

aanhanger van empirische wetenschappen riep hij in praktijk echter een nieuwe theocratie in het leven.

- Comte stierf op 5 september 1857 te Parijs.

c) Het historisch karakter van Comte's filosofie

De filosofie van Comte begint **niet** met het systematische vragen naar het wezen van de mens of naar de mogelijkheid en reikwijdte van onze kennis of naar de bron voor de morele kwalificatie van onze handelingen. Comte slaat een andere weg in, die van het **historisch perspectief**. Daarbij kijkt hij echter niet alleen naar het verleden om verschillende visies van het denken te verzamelen en die eventueel met elkaar te vergelijken (dat is het werk van de 'geschiedenis van de filosofie'), maar hij wil ten opzichte van het verloop van de geschiedenis ook een eigen standpunt van beoordeling innemen. Deze **filosofie van de geschiedenis** moet daarom op de volgende aspecten letten:

- personen en gebeurtenissen in de geschiedenis op hun waarde en werking kennen, erkennen en inschatten (b.v. Caesar; Karel de Grote; heliocentrisch wereldbeeld; Franse revolutie enz.);
- de ontwikkelingen analyseren; parallellen ontdekken; oorzaken blootleggen;
- 'wetmatigheden' constateren of construeren, die tevens ook geprolongeed [uitgestrekt] (kunnen) worden in richting van het heden en de toekomst;

Filosofieën van de geschiedenis hebben steeds een bijzondere aantrekkingskracht, omdat zij aan de behoefte van de mens beantwoorden om een bepaald inzicht te verkrijgen in de toekomst. De mens die zich elk ogenblik uitstrekt in richting van de toekomst, die echter volledig onbekend blijft (daarom spreken we er ook van dat het leven van een mens op elk ogenblik kan veranderen, denk aan een ongeluk, een mededeling door een arts, een aardbeding enz.), blijft de neiging houden deze individuele of collectieve toekomst te willen voorspellen, of minstens in bepaalde kaders in te delen en vast te leggen. Dit staat los van elk individueel toekomstgericht perspectief van ieder mensenleven, want wij allen maken plannen, organiseren ons leven, arrangeren ons voor de toekomst, spreken iets af voor de dag van morgen of de volgende vakantie. Deze toekomstgerichte denk- en leefwijze is intrinsiek met het menselijk leven verbonden, omdat – zoals de oude filosoof Heraclitus zei – 'alles in

beweging is' ('Panta rei'), althans elke materiële werkelijkheid (een interessant fenomeen in deze is de zogenaamde 'cryo-technologie', die door bevriezing de voortgang van microbiologische veranderingsprocessen wil stopzetten, terwijl de macro-fysieke processen van algehele beweging van de materie in de tijd doorgaan). Pas door de natuurlijke voortgang van menselijk leven van heden naar toekomst ontstaat dat wat wij 'geschiedenis' noemen, in die zin dat wij in staat zijn reflexief naar ons eigen verleden te kijken en het te evalueren. Van bijzonder belang zijn dan vooral de **interpretaties** die aan deze voortgang worden gegeven, omdat deze op hun beurt een minimale tot zeer grote invloed kunnen hebben op het hedendaagse denken en leven van mensen. De filosofische analyse en interpretatie die Auguste Comte aan de 'geestelijke ontwikkeling van de mensheid' – zoals hij het noemt – geeft, zijn niet alleen interessant, maar hebben zijn tijd beïnvloedt, en werken op sommige terreinen door tot in onze eigen tijd.

d) De wet van de drie stadia

Comte is iemand die niet met een specifieke vraag de filosofie binnentreedt, maar 'he thinks big'. De filosofische 'handenarbeid' laat hij links liggen, om meteen door te stoten tot het groter geheel. Met betrekking tot de algehele geestelijke ontwikkeling van de mensheid ontdekt Comte drie stadia. Hij schrijft:

“Gemeten aan de fundamentele leer moeten al onze theorieën – hoe zij ook mogen zijn – zowel bij het individu als ook bij de soort noodzakelijk drie verschillende, op elkaar volgende theoretische stadia doorlopen. Deze kunnen door de gebruikelijke benamingen als theologisch, metafysisch en positief stadium [...] voldoende exact worden aangeduid. Hoewel in elk opzicht onontbeerlijk, moet het eerste stadium voorts als enkel provisorisch en voorbereidend worden opgevat; aan het tweede, dat enkel een ontbindende verbastering van het eerste vertoont, is alleen een voorbijgaande bepaling toe te kennen, om tenslotte naar het derde te leiden; waarin, als in het alleen volledig normale (normgevende) [stadium] in elk opzicht de uiteindelijke heerschappij van het menselijke verstand bestaat.” (A.Comte, Discours sur l'Esprit positif, nr. 2).

(1) Het theologische of fictieve stadium

- voorkeur voor vragen over onderwerpen die voor een toetsing zeer ontoegankelijk zijn;
- mens zoekt in dit stadium naar oorzaken (begin- en doelloorzaken);
- dit stadium is in 3 fases onder te verdelen:
  - a) fetischisme: animisme van hemellichamen
  - b) polytheïsme: 'leven' wordt verplaatst van immateriële objecten naar imaginaire wezens (goden);
  - c) monotheïsme: kracht van de verbeelding wordt verder ontwikkeld in richting van onveranderlijke wetmatigheden; hier komt volgens Comte het menselijke verstand tot een fase van het échte denken, die hij een 'inleidende manier van denken' ('régime préliminaire') noemt; volgens Comte was dit echter ook een onvermijdelijke fase, waarin verklaringen en oorzaken voor verschillende fenomenen in bovennatuurlijke activiteiten gezocht werden; de theologische principes zijn voor de mens een 'hulpmiddel' geweest om de verscheidenheid en veelheid van de fenomenen met elkaar te verbinden: "Dat is het gelukkige privilege van de theologische principes, zonder die – zoals erkend moet worden – ons intellect nooit zijn aanvankelijke traagheid had kunnen overwinnen; en die ertoe bijgedragen hebben, stap voor stap een betere logische manier van denken voor te bereiden, doordat zij haar theoretische activiteiten heeft geleid." (Discours, nr. 7).

(2) Het metafysische of abstracte stadium

- Dit stadium geldt als een 'tussenfilosofie'; daarin is de wezenlijk taak van dit stadium gelegen: "Daarin bestaat de bijzonder hulp van het metafysische stadium aan de ontwikkeling van onze intelligentie." (Discours, nr. 9);
- De neiging tot het verwerven van absolute kennis blijft in dit stadium bewaard (b.v. 'natuur', 'wezen', 'oorsprong', 'bestemming'), maar de oplossing wordt nu niet meer gezocht in bovennatuurlijke krachten, maar in abstracte begrippen (b.v. 'substantie', 'teleologie', 'relatie' enz.);
- De metafysica helpt echter om de theologische visies te versoepelen: "De metafysica is daarom in waarheid niets anders dan een vorm van stapsgewijze simplificeringen van een theologie in ontbinding." (Discours, nr.

10). Comte geeft dit stadium de volgende plaats: “Men kan uiteindelijk het metafysische stadium als een soort van chronische ziekte beschouwen, die met de geestelijke ontwikkeling van het individu en de soort op een natuurlijke manier tussen kindheid en ouderdom geplaatst is.” (Discours, nr. 10);

(3) Het positieve of reële stadium

- hoofdkenmerk: de menselijke verbeelding wordt nu gerangschikt onder de observatie;
- de menselijke geest ziet af van onderzoek naar absolute kennis, en beperkt zich tot de zintuigelijke observatie: “Om met één woord te spreken, de fundamentele revolutie, die kenmerkend is voor de rijpe leeftijd van onze geest, bestaat met name daarin, overal in plaats van onbereikbare bepalingen van ‘eigenlijke oorzaken’, het eenvoudig onderzoek van wetten en hun relaties die tussen de geobserveerde fenomenen bestaan, te plaatsen.” (Discours, nr. 12);
- de verworven kennis is niet enkel een individueel maar vooral een sociaal fenomeen; de kennis is ondergeschikt aan de sociale vooruitgang (primaat van de praxis boven de theorie);
- de positieve geest staat echter gelijk ver af van een empirisme en een mysticisme: het gaat niet alleen om het verzamelen van feitenkennis, maar als hoofddoel geldt de ontwikkeling van een rationeel vooruitzicht (‘Prévision rationelle’): “Daarom bestaat de echte positieve geest vooral daarin *te zien om vooruit te zien* (‘à voir pour prévoir’), te onderzoeken wat is, om op grond van de algemene leerstelling van de onveranderlijkheid van de natuurwetten dat te concluderen, wat zal zijn.”
- Universele verspreiding van de leerstelling aangaande de onveranderlijkheid van de natuurwetten: alle fenomenen moeten uiteindelijk op die manier verklaard worden:
- toepassing van deze wet op de maatschappelijke ontwikkelingen:
  - alle wetenschappen moeten ‘positief’ worden, en alle leefterreinen onderworpen worden aan een wetenschappelijke leiding;

- een terugkeer van een hoger naar een lager stadium is onmogelijk; elke maatschappij volgt uiteindelijk dit positieve schema;
- Comte deelt dan ook de Europese geschiedenis in volgens de wet van de drie stadia:
  - theologisch-militair tijdperk; doel is 'verovering'
  - metafysisch-juridisch tijdperk; doel is 'verovering'
  - wetenschappelijk-industriëel tijdperk; doel is 'productie'; dit tijdperk wordt beheerst door het wetenschappelijk inzicht van experts: zij zijn de nieuwe geestelijke macht, die niet enkel op de terreinen van fysica en scheikunde te volgen zijn, maar ook op de terreinen van de politiek; 'storende' principes die dan nog bij een kritisch-metafysisch tijdperk horen, moeten worden opgegeven, zoals 'gewetensvrijheid', 'sovereiniteit door het volk' of 'verziezingen van de meerderen door de minderen'.

e) Enkele kritische kanttekeningen bij dit concept van het 'positivisme'

Comte wil met zijn 'positieve' filosofie een algehele theorie van de ontwikkeling van de menselijke geest in de loop van de geschiedenis geven. De pretentie die erachter schuilt, laat geen enkel terrein van de menselijke leefwereld onaangeraakt. Daarbij fungeren de methode en de resultaten van de empirisch-positieve wetenschappen als een **universeel verklaringsmodel** voor alle andere vormen van kennis en ervaring. Met de verdere ontwikkeling van deze wetenschap heeft de mensheid een eindstadium bereikt dat terugkijkend alle andere fases in de menselijke geschiedenis enkel als een provisorische voorbereiding kan opvatten. Nu is het aan **de wetenschappelijke experts als de nieuwe leiders en heersers van de volkeren** om de weg naar een gelukkige vervulling voort te zetten en de mensheid zo tot haar einddoel te leiden. Comte noemde deze wetenschap '**sociologie**'.

Het ligt voor de hand dat dit concept vrij gemakkelijk voor politieke aspiraties opgepakt en eventueel ook toegepast kan worden. In het revolutionaire bewind aan het einde van de 19^e eeuw in Brazilië hebben 'Comtianen' deze 'positieve

wetenschappen' willen toepassen op het maatschappelijk beleid (getuige daarvan is nog altijd de Braziliaanse vlag met de wapenspreuk 'ordem e progresso'):

Het sterke optimisme van het positivisme heeft echter in de laatste honderd jaren flinke deuken opgelopen. Het werd sterk gerelativeerd door:

- de ervaring van **twee wereldoorlogen**, die naast de rationaliteit van de vooruitgang juist ook de mogelijke irrationaliteit van de menselijke geest opnieuw hebben aangetoond; bovendien heeft de wetenschappelijk-technische vooruitgang bij lange na niet alleen 'zegen', maar ook 'vloek' over de mensheid gebracht, tot en met de mogelijkheid zich zelf uit te roeien;
- de aantoonbare '**onuitroeibaarheid**' van de **religieuze dimensie** van de mens; de mens in het 'positieve' tijdperk gaat niet helemaal op in de wetenschappelijke progressie, maar blijft zinvragen stellen naar oorsprong, zin en doel van het leven in haar geheel. Bovendien wekt een geglobaliseerde kijk op de mensheid – in tegenstelling tot een louter eurocentrische visie (zoals bij Comte) – een culturele en religieuze horizonverbreding;
- de verschuiving van de **mythe van de 'onverenigbaarheid van geloof en wetenschap'** in richting van een 'vreedzame co-existentie' (uitzonderingen daargelaten, b.v. Richard Dawkins);
- de **wetenschappelijke vooruitgang zelf** die geen afsluitend doel lijkt te hebben, maar in toenemende mate een kunstmatige wereld creëert die de mensen niet als 'maitre et possesseur', maar steeds meer als verslaafde dienaren van deze wereld achterlaat.

Al met al lijkt het utopisch concept van het 'positivisme' afgedaan te hebben. Wij hebben tijdens de laatste eeuw een meer 'realistische' en 'kritische' kijk op de vooruitgang van de wetenschap en de ontwikkeling van het menselijk denken en leven gekregen. Juist ook de zogenaamde 'humanwetenschappen', onder andere de 'sociologie', die haar oorsprong aan Comte te danken heeft, hebben nieuwe culturele, historische en godsdienstige dimensies van het mens-zijn aangetoond, die in hun veelheid en verscheidenheid geen primitieve stadia van menselijke ontwikkeling aantonen, maar in tegendeel juist daarin hun rijkdom vinden.

f) De blijvende invloed van het 'positivisme'

En toch is het 'positivisme' niet helemaal uit het zicht verdwenen. Ook al lijken haar praktische toepassingen door de realiteit achterhaalt te zijn, desondanks heeft Comte met dit concept aan de ontwikkeling van de empirische wetenschappen een sterke **filosofische legitimatie** weten mee te geven. Zijn filosofische gedachten over het derde 'positieve' of 'reële' stadium hebben in het leef- en denkpatroon van vele mensen soms onbewuste en ongereflekteerde ideeën achtergelaten, die tot op de dag van vandaag doorwerken. Wij zullen hier een tweetal vernoemen:

- (1) **De methode van bewijsvoering:** in het epistemisch concept van ons mensen, wil zeggen, de weg voor ons mensen om tot 'waarheden' te komen, heeft het positivisme er sterk toe bijgedragen om **al onze kennis te beperken tot de zintuiglijke, experimentele methode**; enkel wat op die manier kan worden aangetoond, is 'waar'; en wat er niet aan beantwoord, is vaak nog niet eens onwaar of vals, maar 'is gewoon niet', bestaat niet. Zo heeft bij voorbeeld Ludwig **Wittgenstein**, de beroemde filosoof en vertegenwoordiger van het zogenaamde 'logisch positivisme' in de 20^e eeuw de vaak geciteerde zin geformuleerd: 'Wovon man niet spreken kann, darüber muss man schweigen.' ('Waar je niet over kunt spreken, daar moet je over zwijgen.'). Niet voor niets hebben de empirische of experimentele wetenschappen in de loop van haar eigen geschiedenis niet zelden ook de naam van 'positieve' wetenschappen gekregen. Zodoende is de methode van deze wetenschappen – die ons nota bene een ongekende hoeveelheid kennis over ons zelf, de natuur en de kosmos hebben gegeven – tot een onbewust **paradigma (uitgangspunt) geworden voor alle wetenschappen**. Maar de intenties die aan de wetenschappen van de religie, de metafysica en de positieve wetenschappen ten grondslag liggen zijn niet identiek. Religie en metafysica zoeken niet naar een antwoord op de vraag naar de objectieve samenstelling van de werkelijkheid. In de theologische kennis gaat het immers om het persoonlijke 'heil', en in de metafysische kennis om wezen en zin van deze wereld, en onze menselijke existentie in deze wereld. Deze vragen kunnen echter de positieve wetenschappen, die op productie, beheersing en toepassing gericht zijn, en daarom de causale verbanden bestuderen, niet beantwoorden. Religie, metafysica en positieve wetenschappen staan daarom

als evenzeer oorspronkelijke en noodzakelijke vormen van de menselijke kennis naast elkaar en kunnen elkaar niet op een legitieme manier vervangen. Net zomin als theologie en metafysica voor de doeleinden van de beheersing van de werkelijkheid geschikt zijn (daarop doelt ook de kritiek van Comte), zijn de positieve wetenschappen in staat de kennis omtrent het heil en de zin van menselijk leven te vervangen. Deze verschillen zouden in de huidige leer- en opvoedingsinstituten meer aandacht mogen hebben, om de eenzijdigheid van methodische bewijsvoering tegen te gaan. De waarheden in en over deze wereld (en over presentische en toekomstige andere werelden) zijn niet enkel en alleen door empirische methodes te verwerven, zoals het dagelijkse leven, dat dag in dag uit gebaseerd is op vertrouwen, geloof(-waardigheid), afspraken, verwachtingen, liefde, gevoel enz. laat zien.

- (2) **De blijvende fascinatie van wetenschap en techniek:** de verdere ontwikkeling van het positieve stadium in richting van een kunstmatige wereld waarin wij leven blijft in toenemende mate zijn fascinatie uitbreiden over de hele wereld. Voor een groot deel wordt ons leven reeds nu bepaald door **artificiële werkelijkheden**, die in oorsprong en doel meer en meer de relatie tot andere vormen van de werkelijkheid (natuur, ideeën, God) verliezen. Wij leggen in deze kunstmatige vormen onze eigen finaliteiten, dat wil zeggen, zij worden een verlengstuk van onze eigen bedoelingen. Met de groeiende **automatisering** van deze kunstmatige vormen gaat ook een toenemende **autonomisering** hand in hand (b.v. de zogenaamde 'computerhandel met aandelen', waarin computers zelfstandig volgens zelf berekende parameters in fracties van seconden aandelen kopen en verkopen). Bovendien ontstaat er een groeiende spanning tussen het beoogde bezit van de nieuwste inventieve producten en de uitbuiting van economische en natuurlijke resources. De wetenschappelijk-technische realisering van (on-)mogelijkheden komt op de voorgrond te staan, die ook geen halt maakt voor een 'enhancement' (verbetering) van de mens zelf in de richting van een 'transhumanisme'.